

Aleksandra GOLONKA
Politechnika Wrocławska
Wydział Architektury

TEORIA I PRAKTYKA KONSERWACJI NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH W KOTLINIE JELENIOGÓRSKIEJ

Streszczenie. W artykule poruszono zagadnienie wartościowania zabytków. Przedstawiono teorię Waltera Frodla, austriackiego historyka sztuki. Frodl podzielił wartości zabytków na trzy grupy: historyczną, artystyczną oraz użytkową. Następnie w artykule, na konkretnych obiektach (pałac w Wojanowie, zamek Chojnik), pokazano te wartości.

THEORY AND PRACTICE OF THE MONUMENT CONSERVATION EXEMPLIFIED ON THE JELENIOGÓRSKA VALLEY'S MONUMENTS

Summary. The value of the monuments was described in the article. The theory of the Austrian art historian Walter Frodl was presented. Frodl divided the value of monuments into three categories: historic, artistic and functional. In the article these values were illustrated on the examples of Wojanów Palace and Chojnik Castle.

1. Wstęp

Współczesna myśl konserwatorska ze swoimi licznymi wskazaniem, opracowywana od prawie dwóch wieków, sformułowana została między innymi w Międzynarodowych Kartach Konserwacji i Restauracji Zabytków. Karty te są cały czas obowiązujące [3]. Podkreśla się w nich wielkie wartości obiektów zabytkowych oraz istotę zabytku jako „żywego świadectwa wiekowych tradycji” całych narodów [8]. Karty wywodzą się z zasad, które sformułował Alojzy Riegl, austriacki historyk sztuki, w swoim dziele pt. „Der moderne Denkmalkultur”, z roku 1903. O zasadach Riegla mówi się, że są „podstawą współczesnego naukowego ujęcia zagadnień konserwacji zabytków w skali światowej”. Osobami, które kontynuowały myśl Riegla, byli Max Dvorak oraz Walter Frodl, przedstawiciele tzw. Szkoły wiedeńskiej.

Walter Frodl w swojej pracy na temat kryteriów wartościowania zabytków trzyma się pojęć, które określił wcześniej właśnie Alojzy Riegl. Pomimo że Frodl zmodyfikował niektóre z nich, to jednak ogólne ich znaczenie pozostaje zgodne z zasadami Riegla [6].

2. Wartości zabytków

Z upływem czasu obiekt zabytkowy zyskuje pewne wartości, a inne traci. Zbiór wartości zmienia się przy wprowadzaniu nowej funkcji do obiektu. W momencie adaptacji zabytku wartość jako dokumentu przeszłości zmniejsza się kosztem wartości użytkowej. Zmiany, w formie bryły, fakturze czy dotyczące materiału zmieniają wartości autentyczności obiektu. Za największe zagrożenie większość teoretyków uważa rekonstrukcję obiektu, nazywając ją „falszerstwem”. Niszczenie wartości pierwotnych może jednak obiektom nadawać nowe wartości artystyczne i historyczne [6].

Istotne jest również zagadnienie wartości nowości oraz wartości starożytniczej. Wartość nowości zmniejsza się wraz z upływem czasu. Zwiększa się wtedy wartość starożytnicza w obiekcie [4]. Wartość ta jest największa w momencie, kiedy obiekt jest bliski destrukcji.

Nie jest możliwe precyzyjne określenie pojęcia każdej z wartości zabytku, ponieważ bardzo często pokrywają się one nawzajem. Należy jednak przed rozpoczęciem prac restauracyjnych w obiekcie rozpoznać je. Teoretycy konserwacji upatrują konieczność wydzielenia ich jedynych znaczeń [1]. W swojej pracy zamierzam kierować się sformułowaniami stworzonymi przez przedstawicieli Szkoły wiedeńskiej.

Walter Frodl dzieli system wartości zabytków na [1]:

- wartość historyczną (- naukowa, - emocjonalna),
- wartość artystyczną (- historyczno – artystyczna, - artystyczna, - oddziaływanie artystyczne),
- wartość użytkową.

Wartość historyczna [1]

Wartość historyczna jest podstawową cechą zabytku. Obiekt zabytkowy jest świadectwem minionych czasów. Ma sprawić, że będziemy pamiętać o przeszłości. Wielkość wartości historycznej zabytku jest zależna od wagi sprawy, którą można nim udokumentować. Obiekt zabytkowy może być dokumentem świadczącym o jego twórcy. Według Frodla na wartość historyczną składa się wartość naukowa oraz emocjonalna. Wielkość wartości naukowej jest zależna od przydatności obiektu zabytkowego dla badań naukowych. Wartość emocjonalna jest związana z oddziaływaniem danego obiektu zabytkowego na człowieka. Wpływa na „świadomość historyczną” ludzi. Taki emocjonalny odbiór obiektu może być spowodowany widocznymi śladami starości w obiekcie. Wartość w takim przypadku „wynika z dawności”. Wartość dawności (np. patyna) wpływa na wartość artystyczną obiektu.

Wartość artystyczna [1]

Wartość artystyczna to wartość obiektu zabytkowego jako dzieła sztuki, jego siła i jakość oddziaływania. Zalety oraz wady obiektu są rozpoznawalne bez potrzeby analizy. Według Frodla na wartość artystyczną składa się wartość historyczno-artystyczna, jakość artystyczna oraz oddziaływanie artystyczne. Wartość historyczno-artystyczna jest wartością historyczną, która w tym przypadku polega szczególnie na „dokumentarnym charakterze” dzieła sztuki. Autentyzm zabytku odgrywa dużą rolę przy ocenie tej wartości, właściwym odczytaniu historii dzieła. Za to główną cechą jakości artystycznej jest to, że jest niezmienna. Nie mogą mieć na nią wpływu współczesne gusta. Są to „artystyczne dokumenty” godne ocalenia. Oddziaływanie artystyczne związane jest z otoczeniem. Razem z krajobrazem, w którym się znajduje, obiekt może stanowić wartość artystyczną.

Wartość użytkowa [1]

Większość obiektów zabytkowych posiada wartość użytkową. Idealnie jest, jeżeli funkcja obiektu nie została zmieniona. Nadanie obiektowi nowej funkcji jest bardzo trudne ze względu na konsekwencje, które wiążą się z przebudową obiektu zabytkowego. Potrzeba dokonania większych zmian jest niebezpieczna dla wartości dokumentalnych. Przy tym zagadnieniu wyróżniamy dwa pojęcia – „zabytki żywe” oraz „zabytki martwe”. Obiekty zabytkowe martwe przekształcają się w żywe w momencie, kiedy nabierają wartości użytkowej. Wartość użytkowa obiektu zabytkowego zależna jest od łatwości przystosowania obiektu do nowej funkcji.

3. Analiza wartości przykładowych obiektów zabytkowych

Do omówienia zagadnienia wartościowania zabytków zostały wybrane obiekty usytuowane w Kotlinie Jeleniogórskiej. Na jej obszarze znajdują się 33 zamki, dwory i pałace. Pochodzą one z różnych okresów i większość z nich była przebudowywana. Jeszcze nie tak dawno wiele z tych obiektów było w stanie dewastacji i groziła im ruina. Jednak obecnie większość jest w trakcie rewitalizacji lub prace na nich zostały zakończone.

Przedstawione zostaną wartości dwóch różnych obiektów – pałacu w Wojanowie oraz zamku Chojnik. Obecnie pałac jest w trakcie adaptacji do nowej funkcji, a zamek jest trwałą ruiną i pełni funkcję turystyczną. Analiza wartości zostanie przeprowadzona w oparciu o teorię Waltera Frodla.

Pałac w Wojanowie (rys. 1, 2)

Pałac w Wojanowie jest dokumentem pokazującym romantyczne przekształcenia obiektów w XIX w., wynikające z ówczesnej myśli twórczej. Obecny kształt bryły pałacu jest efektem takiej przebudowy. Zabytek również jest dokumentem mówiącym o twórcach tych zmian w obiekcie. Przebudowy pałacu w XIX w. na styl neogotycki dokonał najprawdopodobniej współpracownik Friedricha Schinkla a późniejszy uczeń Schinkla Friedrich August Stuler [2]. Istotny jest też inwestor tej drugiej przebudowy pałacu - król Fryderyk Wilhelm III.

W bryle XIX w. zachowały się relikty wcześniejszej budowli. Obiekt powstał w okresie renesansu (1607 r.) i pierwsza jego przebudowa nastąpiła w okresie baroku. Oryginalne elementy bryły obiektu znajdują się przede wszystkim w piwnicach pałacu. Zachowany tam został pierwotny układ ścian i sklepień. Cenny jest również podwójny portal pochodzący z 1607 roku, który znajduje się w elewacji frontowej [5]. Portal zachował się w bardzo dobrym stanie. Obecnie pałac jest po renowacji. Patrząc na niego nie widać śladów „dawności”, z tego powodu jego wartość emocjonalna jest niższa.

Autentyzm jest istotny przy ocenianiu wartości historyczno-artystycznych obiektu zabytkowego. W pałacu w Wojanowie istotny jest zachowany autentyzm bryły pałacu po XIX-wiecznej przebudowie. Jednak nie wszystko w obiekcie jest autentyczne. W roku 2002 więźba dachowa oraz wieże narożne uległy poważnemu zniszczeniu. Część stropów pałacu spaliła się. Obecnie jest nowa zrekonstruowana więźba dachowa, wykonana ze stali, oraz nowe żelbetowe stropy [5]. Nie zachowało się wyposażenie wnętrz i brakuje ikonografii, która umożliwiłaby rekonstrukcję wnętrza. Na piętrze pałacu odnowiono malowidła sali balowej, które pochodziły z lat 30. XX w. [5]. Na trzecim piętrze wprowadzono nowe dekoracje malarskie. Nie zachowała się oryginalna stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa wewnątrz obiektu. Odnowiono za to drzwi zewnętrzne, usytuowane w głównym wejściu do pałacu.

W wartości artystycznej zawiera się pojęcie oddziaływania artystycznego; działanie to może być zależne od czynników zewnętrznych. Wartość artystyczna pałacu w Wojanowie przejawia się we wnętrzu krajobrazowym.

Pałac w Wojanowie był w latach 90. zabytkiem martwym. Opustoszały powoli zamieniał się w ruinę. Obecnie kończą się prace adaptacji obiektu na nową funkcję - hotelową z częścią gastronomiczną. Nie udało się uniknąć zmiany pierwotnej funkcji i dlatego w obiekcie nastąpiło kilka przedsięwzięć z tym związanych. Nowe wnętrza sprawiły, że spadła wartość

dokumentalna obiektu. Do bryły pałacu została dostawiona winda towarowa. Jednak nowa funkcja nie jest całkiem odmienna od pierwotnej. Udało się uniknąć większych wyburzeń czy zamurowań.

Rys. 1. Pałac w Wojanowie, 2004

Fig. 1. Wojanów Palace in 2004

Źródło: fot. Janusz Grochowski

Rys. 2. Pałac w Wojanowie, czerwiec 2007 r.

Fig. 2. Wojanów Palace in 2007

Źródło: fot. Aleksandra Gołonka

Podsumowując wartości zabytkowe pałacu w Wojanowie należy zwrócić uwagę na najlepiej udokumentowaną XIX-wieczną romantyczną przebudowę pałacu. Wartość użytkowa obiektu obecnie jest wysoka w wyniku wprowadzenia nowej funkcji do pałacu.

Zamek Chojnik (rys. 3, 4)

Zamek Chojnik powstał w XIV w., od XVII w. jest w stanie ruiny. Analizy wartości ruin dokonuje się tak samo jak każdego zabytku, czyli opierając się na interpretacji teorii Riegla przez Frodla [7]. Próba wartościowania takiego obiektu obejmuje jego stan pierwotny (zanim stał się ruiną) oraz samej ruiny i krajobrazu, którego jest już częścią [7].

Przy temacie wartościowania ruin ważne jest zagadnienie wartości starożytnej, (o którym była już mowa). Wartość ta jest największa w momencie całkowitej destrukcji zabytku. W zamku Chojnik ta wartość jest wysoka. Ślady starości (np. patyny) są dla nas widocznym znakiem takiej wartości w obiekcie.

Zamek Chojnik był kilkakrotnie rozbudowany. Pomimo iż obecnie jest w stanie ruiny, to jest dokumentem architektury obronnej różnych okresów (poczynając od XIV w. do wieku XVII w). Wartość emocjonalna ruiny zamku Chojnik jest ogromna. Poczucie starości nadaje jej dodatkową wartość dawności oraz wartość artystyczną.

W momencie kiedy obiekt nie jest zachowany w całości, zmniejszone jest jego „oddziaływanie artystyczne” [7]. To dotyczy zamku Chojnik. Jednak w definicji Frodla

o wartości artystycznej jest mowa o „działaniu zależnym od czynników, które znajdują się poza przedmiotem”. Malowniczość ruin zamku Chojnik oraz jego otoczenia – lasu, widoków pasma Sudetów stanowią wartość artystyczną.

Rys. 3, 4. Zamek Chojnik, czerwiec 2004 r.

Fig. 3, 4. Chojnik Castle, June 2004

Źródło: fot. Aleksandra Golonka

Zamek pełni obecnie funkcję turystyczną. Wartość użytkowa obiektu jest niska. Nie ma większych zmian w strukturze zabytku, związanych z adaptacją do nowej funkcji. Ten sposób ekspozycji ruin łączymy z zasadami konserwacji Szkoły angielskiej. Obecnie coraz częściej zdarzają się odbudowy ruin zamków (np. pałac w Bobolicach).

W zamku Chojnik w celu ułatwienia zwiedzania zamku zrekonstruowano wejście do wieży z murów oraz odtworzono fragment drewnianego ganka na dziedzińcu. W połowie XIX w. wybudowano schronisko w północnej części bastei [2]. Schronisko funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

Podsumowując wartości zabytkowe w zamku Chojnik należy podkreślić jego wartość dokumentalną, emocjonalną i artystyczną, za to niską wartość użytkową.

4. Zakończenie

Różne są poglądy na temat tego, która z omawianych wcześniej wartości zabytku jest najważniejsza. Podejście do konserwowanego obiektu zależy od tego, którą wartość przyjmie się za najistotniejszą. Teoretycy tych zagadnień wskazują przede wszystkim na wartość historyczną. W praktyce nie okazuje się to już tak jednoznaczne. Analiza wartości obiektu zabytkowego przed przystąpieniem do prac konserwatorskich miałyby na celu zachowanie na wysokim poziomie najcenniejszych wartości danego zabytku.

BIBLIOGRAFIA

1. Frodl W., „Wartościowanie zabytków, pojęcia i kryteria” [w:] Małachowicz E., „Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 553-560.
2. Kapałczyński W., Napierała P., „Zamki, pałace i dwory Kotliny Jeleniogórskiej”, Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej, Jelenia Góra – Wrocław 2005, s. 37-42.
3. Małachowicz E., „Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 81.
4. Medeksza S., „Ekspozycja i percepcja ruin zabytkowych we współczesnych krajobrazach zurbanizowanych”, praca doktorska, Wrocław 1977, s. 64-65.
5. Napierała P., „Pałac w Wojanowie – romantyczna rezydencja domu Hohenzollernów” [w:] „Renowacje i zabytki” nr 4 (24) 2007, Agencja Informacyjno – Promocyjna „Raport”, Kraków 2007, s. 136-150.
6. Piwocki K., „Sztuka żywa”, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1970, s. 267-271.
7. Tajchman J., „Ruiny historyczne jako przedmiot troski konserwatorskiej – uwagi o metodzie” [w:] „Nie tylko zamki”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 174, s. 177.
8. Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników zabytków w Wenecji w 1964 r. [w:] Małachowicz E., „Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym”, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 590-592.